

356.331:617(092)92 Pirogov

100 LET OD SMRTI N. I. PIROGOVA

Plk. MUDr. Jan HES, CSc.

Vojenská katedra Univerzity Karlovy v Hradci Králové

Dne 5. prosince 1881 zemřel jeden z velikánů ruského a světového lékařství, vynikající chirurg a pedagog, zakladatel moderní válečné chirurgie, Nikolaj Ivanovič Pirogov.

Uplynulých 100 let dostatečně prověřilo Pirogovův přínos pro lékařskou vědu i pro pedagogiku. Z jeho životní dráhy i z řady spisů je možno čerpat nesmírně mnoho užitečných a podnětných myšlenek i pro dnešní generaci lékařů, zejména pak pro lékaře vojenské.

N. I. Pirogov se narodil dne 25. listopadu 1810 v Moskvě v rodině intendantního důstojníka. Do 12 let byl vychováván v otcovském domě, vypáleném do základů v době Napoleona vpádu do Ruska. Výchovou mladého Pirogova se zabývali externí učitelé, většinou studenti Moskevské univerzity. Ve 12 letech zapsali rodiče Pirogova do tehdy nejlepšního soukromého penzionu V. S. Krjaževa. Tam se Pirogov učil po dobu dvou let. Na další pobyt v penzionu nestačily otcovy finanční prostředky. V penzionu vynikal zejména v ruštině, francouzštině a geometrii.

Po opuštění penzionu se na radu profesora Muchina, blízkého přítele rodiny Pirogovových, mladý Pirogov připravoval na složení přijímacích zkoušek na lékařskou fakultu. Po dvou-

leté usilovné přípravě úspěšně složil přijímací zkoušky a byl ve věku 14 let (v roce 1824) zapsán jako řádný posluchač Moskevské univerzity.

Lékařská studia absolvoval Pirogov neobyčejně svědomitě a houževnatě. Projevil při nich mimořádný talent pro vědeckou práci. Lékařskou fakultu absolvoval v roce 1828.

Jako talentovaný student byl Pirogov vybrán zvláštní komisí lékařské fakulty pro další studium na Derptské univerzitě (nyní univerzita v Tartu v Estonské SSR), kde probíhala příprava budoucích vysokoškolských učitelů.

Do Derptu přišel N. I. Pirogov podle svých vzpomínek „s malými znalostmi“. Na lékařské fakultě v Moskvě za celou dobu lékařských studií neprovedl ani jednu sebemenší operaci, nepitval ani jednu mrtvolu. Měl však obrovskou snahu získat maximum vědomostí i praktických návyků. Po dobu pěti let usilovně pracoval pod vedením profesora Moiera.

V roce 1828 obhájil diplomovou práci na téma: „Podvazování velkých tepenných kmenů“. Tato práce byla odměněna zlatou medailí.

Po úspěšném složení doktorských zkoušek (v roce 1831), které byly velmi náročné a zahrnovaly celkem 22 předmětů, přistupuje Piro-

gov k napsání doktorské disertační práce pod názvem: „Je podvaz břišní aorty při aneurysmatu v tříselné oblasti lehce proveditelným a bezpečným zákrokem?“. Tuto práci úspěšně obhájil v roce 1832.

V roce 1833 byl N. I. Pirogov spolu s dalšími lékaři vyslán na dvouletý studijní pobyt do Německa, aby si na tamějších klinikách rozšířil odborné vědomosti.

Po návratu z ciziny se znovu ocitá v Derptu, ačkoli toužil po chirurgické klinice v Moskvě. Pracuje s profesorem Moierem, ve věku 26 let je jmenován mimořádným profesorem a krátce nato (v roce 1836) je zvolen řádným profesorem a stává se nástupcem profesora Moiera, který odešel do penze. Jako vedoucí katedry teoretické a praktické chirurgie působil N. I. Pirogov až do roku 1841. Věnoval se zejména anatomii, topografické anatomii, patologii a fyziologii. V podstatě působil i jako experimentální patolog, protože součástí jeho vědecké práce byly nesčetné pokusy na zvířatech. Experimentální práce ho uchvacovala a v Derptu byl pověstný jako pronásledovatel a hubitel krys, koček, králíků a psů. Ve svých pamětech píše, že se ucházel o ruku dcery jednoho váženého profesora Derptské univerzity, byl však odmítnut. Teprve po létech se dozvěděl pravou příčinu: otec profesor prý prohlásil: „Pirogov je posedlý experimentováním. Dám-li mu svou dceru za ženu, bude určitě i na ní provádět své pokusy.“

V roce 1841 se vyřešil pro Pirogova příznivě rok trvající spor mezi ministrem školství a ministrem obrany. Pirogov si totiž zažádal o přeložení na Lékařskou chirurgickou akademii v Petrohradě, podléhající ministerstvu obrany, ale ministr školství Uvarov jej nechtěl uvolnit z Derptu. Ministr obrany však prosadil svůj požadavek, a tak se Pirogov přestěhoval do Petrohradu, kde zaujal místo přednosty katedry chirurgie na Lékařské chirurgické akademii (předchůdkyni nynější Vojenské lékařské akademie S. M. Kirova). Zájem o N. I. Pirogova nebyl nikterak náhodný, protože Pirogov již v té době dosáhl značné proslulosti jako zručný operatér a vynikající pedagog. Například v letech 1837–1838 zakončil své velké dílo „Chirurgická anatomie arteriálních kmenů a fascií“. Toto dílo obsahovalo 50 originálních obrazů a proslavilo Pirogova v řadě zemí. Vyšlo ruský v roce 1837, v roce 1838 v Derptu a v roce 1840 latinsky a německy. Je zajímavé, že ve fondech Státní knihovny ČSR je latinská i německá verze tohoto díla.

Jiný důkaz o vědecké fundovanosti N. I. Pirogova podávají „Analí derptskej chirurgičeskoj kliniki 1836–1839“. Svou otevřeností a sebekritickým přístupem k analýze vlastních chyb představují výjimečný jev světové lékařské literatury.

Po příchodu N. I. Pirogova do Petrohradu došlo k mnoha užitečným změnám. Byla přeorganizována výuka chirurgie, ale i anatomie. Poprvé v historii lékařského vzdělání byla zave-

dena u studentů 5. ročníku nemocniční chirurgická praxe, vykonávaná ve druhé vojenské nemocnici pro pozemní vojska, kde Pirogov současně zastával funkci hlavního lékaře. Na Pirogovův návrh byla zřízena samostatná klinika nemocniční chirurgie.

Pirogov v Petrohradě pracoval od rána do noci, denně obcházel kliniky, operoval i převazoval, přednášel, konzultoval v městských nemocnicích. V ústavu patologické anatomie pravidelně pitval, vedl vědecký lékařský kroužek, zasedal v různých vědeckých a výchovných výborech. Současně zastával i funkci ředitele technické části závodu na výrobu nástrojů (nyní závod na výrobu lékařských nástrojů „Krasnogvardějec“).

Při vši této rozsáhlé práci stačil Pirogov publikovat celou řadu základních prací. Jako nejznámější z nich je možno uvést anatomické atlasy. Zejména atlas řezů zmrazených mrtvol byl na svou dobu zcela unikátním dílem. Značného rozšíření a uznání se dočkala i práce „Patologická anatomie asijské cholery“ doprovázená atlasem.

N. I. Pirogov věnoval pozornost zdokonalování vojenských lékařů. Navrhoval vybírat nejšlachovitější plukovní a nemocniční lékaře a odesílat je na nejlepší kliniky země s cílem zvyšovat jejich teoretické i praktické znalosti.

Stejně tak se Pirogov věnoval přípravě pedagogických kádrů. Všechně podporoval obhajobou disertačních prací mladými pedagogy.

Vědecká i společenská činnost Pirogova byla těsně spjata s vojenským zdravotnictvím. Ukrutnosti válek a bědný osud raněných nemohly nechat lhostejným tak velkého humanistu a tvůrčího bojovníka s lidským utrpením, jako byl N. I. Pirogov. V roce 1847 se vydává na služební cestu do prostoru bojové činnosti na Kavkaz. Na válčišti se plně projevil jak jeho obrovské zkušenosti, tak vynikající operační technika i mimořádný organizační talent. Při obléhání aulu Salty reorganizoval poskytování pomoci raněným, především ve správném pochopení a uplatnění třídění. Sám operoval na bojišti značný počet raněných. Přitom použil poprvé na světě v rozsáhlém měřítku éterové narkózy. Metoda éterové narkózy byla v té době metodou zcela novou, od jejího objevení uplynul pouze jediný rok!

Po návratu z Kavkazu napsal Pirogov zásadní práci — „Zpráva o cestě po Kavkazu“. V této práci podrobně popisuje a doplňuje ilustracemi ošetřování a léčení válečných poranění.

Hned po vypuknutí krymské války (1853 až 1856) se domáhá vyslání do prostoru bojů. Po překonání značných potíží, spojených s povolením této cesty, se Pirogov dostává do obleženého Sevastopolu. Zde se projevila jeho talent válečného chirurga v plné šíři. Zorganizoval důkladné třídění raněných již na převazovnách, v masovém měřítku používal sádrového obvazu, a to jak pro šetrnější odsun, tak i pro celkové zvýšení léčebného efektu. Za třetí zde využil v rozsáhlé míře služeb zdravotnických

sester pro poskytování pomoci raněným a nemocným.

Téměř deset let bylo zapotřebí k tomu, aby Pirogov důkladně zpracoval své poznatky a zkušenosti z krymské války. Výsledkem hlubokého studia a tvůrčího přístupu bylo vynikající a snad nejslavnější Pirogovovo dílo: „Základy obecné válečné chirurgie“.

Mnoho cenných myšlenek a návrhů na zlepšení léčebně odsunového zabezpečení obsahují i Pirogovovy „Sevastopolské dopisy“.

N. I. Pirogov odjel i v pozdějších letech svého života na další válčiště. V roce 1870 (za války Francie s Pruskem) navštívil přes 70 polních nemocnic v Lotrinsku a Alsasku. O této cestě napsal podrobnou práci s názvem: „Zpráva o návštěvě vojenských zdravotnických zařízení Německa v Lotrinsku a Alsasku v roce 1870.“

Zobecnil zejména zkušenosti s odsunem raněných a nemocných a zdůvodnil navrhovaný systém rozptylování raněných a nemocných mimo prostor bojových akcí.

Během rusko-turecké války (1877–1878) se Pirogov vypravuje na Balkán. Poznatky z této války sepsal v díle „Vojenské zdravotnictví a zvláštní pomoc na válčišti v Bulharsku a v týlu bojující armády v letech 1877–1878“. Pirogov v této práci dokazuje, že anestézie a sádrový obvaz ve velkém měřítku v polních podmínkách byly poprvé použity v Rusku. Analyzuje dvě protikladné tendence v chirurgii — vyčkávací a operativně preventivní. I když sám byl spíše zastáncem vyčkávací metody, plně docenil zásadní možnosti a perspektivy, které pro chirurgii přineslo zavedení antiseptiky a zejména aseptiky.

Podstatu svých názorů na zdravotnické zabezpečení bojové činnosti zformuloval N. I. Pirogov ve známých 20 pravidlech (u nás přeložených Škvařilem v roce 1960). Tato pravidla jsou základem metodických, organizačních i taktických principů válečné chirurgie dodnes. Jeho definice, že válka je traumatická epidemie, zjištění závislosti charakteru rány a průběhu léčení na druhu střelné zbraně, docenění mimořádného významu organizace atd., jsou nyní nejším lékařům dobře známy a neztratily svou aktuálnost ani v soudobých válkách.

Učení N. I. Pirogova se stalo základem pro organizaci zdravotnické služby sovětské armády. Náčelník zdravotnické správy Rudé armády Jefim Ivanovič Smirnov napsal v roce 1943: „Učení N. I. Pirogova o organizaci válečného lékařství tvoří základ léčebně odsunového zabezpečení bojové činnosti vojsk Rudé armády“. I ve svých dalších pracích J. I. Smirnov dokazuje zcela jednoznačně, že veliké úspěchy, kterých sovětská zdravotnická služba během Velké vlastenecké války dosáhla, jsou nemyslitelné bez důsledného tvůrčího uplatnění zásad N. I. Pirogova.

Pirogovova životní dráha nebyla jednoduchá. Jeho zásadové vystupování, náročnost k sobě i ke svému okolí mu nezdálo komplikovaly

osud. V roce 1856, v 45. roce svého života, odchází Pirogov z Lékařské chirurgické akademie. Pobyt v této akademii se pro něj stal nesnesitelným. Způsobily to nesčetné nepříjemnosti a překážky, které mu stavěla do cesty skupina nepřátelsky naladěných profesorů akademie, kteří Pirogovovi záviděli světovou slávu chirurga a vědce.

Zkrátka po odchodu z Petrohradu se Pirogov věnuje druhé oblasti svých zájmů, která ho vedle lékařství nejvíce zajímala — pedagogie. Vstupuje do služeb ministerstva národní výchovy a je jmenován kurátorem Oděského školského okruhu. Zde se s velkou energií a zásadovostí pustil do uskutečňování pedagogických reforem. Pokrokové názory, vyjádřené v řadě článků a spisů, přímý a neoblomný charakter, vedl k četným konfliktům s představiteli carského režimu. Z Oděského školského okruhu je proto Pirogov přeložen na Kyjevský školský okruh. Tam se rovněž snaží o reformy, i když ne vždy úspěšně. Jeho pokroková humanistická činnost je kladně oceňována velikými ruskými demokraty, jako byl Černyševskij, Dobroljubov aj., zejména po publikování významného díla „Otázky života“. Na druhé straně je však vystaven kritice za to, že neprosadil zrušení tělesných trestů u žáků středních škol. Pirogov s tělesnými tresty nesouhlasil, zřídil dokonce komisi, která měla posoudit tento tehdejší problém carského Ruska. Komise, které Pirogov předsedal, nedokázala Pirogova pochopit a velkou většinou jej přehlasovala. Jako ukázněný úředník Pirogov přijal stanovisko komise a vydal úřední oběžník, ve kterém sice omezoval použití tělesných trestů, ale nezakázal je. Doporučil používat bití důtkami jen při velmi vážných porušeních kázně a radil „bít s citem a pochopením“. Toto rozhodnutí se setkal s drsným odsouzením. Zejména Dobroljubov napsal řadu článků, v nichž trpce Pirogova kritizuje za to, že se proti svému přesvědčení podřídil většině, která žila v zajetí minulosti a predsudků. (Např. články: „I ty, Brute?“, „Z deště pod okap“, „Všeruské iluze rozežnané důtkami“ aj.)

Zavádění reformy bylo gubernátorem i samotným carem přijímáno s krajní nelibostí. Na Pirogova chodila řada stížností. Znechucen touto situací dal proto v roce 1861 výpověď a usadil se na malém hospodářství ve vesnici Višňa v tehdejší Kamensko-podolské oblasti. (Nyní se tato osada jmenuje na jeho počest Pirogovo, administrativně je ve Vinnické oblasti; usnesením rady lidových komisařů SSSR bylo v této osadě zřízeno muzeum N. I. Pirogova a dáno do péče Hlavní zdravotnické správy Rudé armády.)

Uvolnění N. I. Pirogova z funkce kurátora Kyjevského školského okruhu vyvolalo nelibost studentů i profesorů i pokrokové veřejnosti. I přes určitou nedůslednost byl Pirogov představitelem pokrokových idejí své doby.

Po krátké době pobytu ve Višně byl Pirogov pověřen tehdejší poměrně liberálním minis-

trem školství Golovninem, aby vedl skupinu studentů, která se v cizině připravovala na pedagogickou dráhu. Toto poslání plnil v letech 1862–1866. Své svěřence vedl náročně a pečoval o ně téměř otcovsky. Požíval u nich velké autority. Během tohoto pobytu v cizině byl požádán italskými revolucionáři, aby vyšetřil raněného národního hrdinu Garibaldiho. Zahraniční studenti dokonce vybrali mezi sebou 1000 rublů, aby Pirogovovi hradili cestu. Pirogov však odmítl vzít peníze a do Itálie se vypravil sám. Garibaldiho pečlivě vyšetřil a doporučil léčbu konzervativní. Jeho čin — poskytnutí pomoci hrdinnému revolucionáři — byl velmi kladně hodnocen pokrokovou ruskou veřejností. V Hercenově známém časopisu „Kokol“ byl Pirogovův skutek vysoce oceněn. Veliký ruský pedagog Ušinskij k tomu napsal: „Čin N. I. Pirogova nemohl zvýšit moji vážnost k němu jen proto, že si nikoho nemohu více vážit než jeho. Jak bych byl šťasten — já i všichni pokrokoví ruští lidé — kdyby tato jeho cesta přinesla skutečně užitek italskému hrdinovi...“

V roce 1866 se carský režim vypořádal s Pirogovem definitivně. Zahraniční skupina studentů byla rozpuštěna a Pirogov byl přeložen do penze bez nároku na důchod, který mu svého času přislíbil liberální ministr lidového vzdělání Golovnin.

Pirogov se pak uchýlil na své hospodářství ve Višně, kde žil zbývajících 14 let až do své smrti. Svůj čas trávil hlavně poskytováním pomoci místním obyvatelům, ale i spoustě pacientů, kteří za ním jezdili ze všech koutů Ruska. Pro lékařské zákroky a hospitalizaci několika pacientů byla z jednoho domku zřízena malá ošetrovna. Ve Višně napsal Pirogov několik prací autobiografického charakteru. Nejznámější z nich je zmíněný již „Deník starého lékaře.“ Tento deník psal Pirogov poslední dva roky. Deník je velmi otevřenou autobiografií, zahrnuje však pouze část života Pirogova. Poslední záznamy jsou o působení Pirogova v Petrohradě.

Pirogovův význam pro další rozvoj chirurgie i lékařství, zejména vojenského, byl obrovský. Například jeho teze, že „budoucnost patří medicíně obranné“, není ničím jiným než prozíravým pohledem tušícím perspektivy preventivní medicíny. Jiná z významných myšlenek Pirogovových o nutnosti zřízení Akademie lékařských věd se dočkala realizace v zemi sovětů až 63 let po jeho smrti (v roce 1944).

V našich zemích byla díla N. I. Pirogova studována prakticky až v tomto století. Bohužel je dnes ve fondech dosažitelných v ČSSR v češtině pouze zmíněný již Deník starého lékaře, přeložený v roce 1911. Z dalších děl byly přeloženy pouze některé pasáže. Ve fondech Státní knihovny ČSR a ve Slovanské knihovně jsou však prakticky všechna hlavní díla Pirogova včetně osmidílných sebraných spisů. Rovněž v časopisech byla Pirogovovi věnována pozornost, a to jak lékařskou, tak i pedagogickou veřejností. Z lékařských časopisů lze považovat za velmi hodnotný článek profesora Arnolda Jirásky uveřejněný v roce 1931 v Časopise lékařů českých. Není bez zajímavosti, že v tomto roce bylo u příležitosti 50 let od úmrtí N. I. Pirogova v Praze uspořádáno zvláštní zasedání Spolku českých lékařů. Kromě zmíněného profesora Jirásky na shromáždění přednesli referáty i někteří ruští lékaři, kteří se v té době nacházeli v emigraci. Zástupce z SSSR z pochopitelných důvodů nemohl být přítomen, protože Československo nemělo se Sovětským svazem diplomatické styky až do roku 1934.

Kromě zmíněného článku profesora A. Jirásky byla v našem odborném tisku publikována velmi ucelená a přehledná studie generálporučíkem doc. MUDr. Josefem Škvařilem ve Vojenských zdravotnických listech v roce 1960.

Nikolaj Ivanovič Pirogov byl veliký humanista, tvůrčí vědec a vynikající pedagog. Zasloužil se významně o rozvoj lékařství, především chirurgie a vojenského zdravotnictví. Plným právem proto patří mezi průkopníky medicíny XIX., ale i XX. století.

Literatura u autora